

ЗАРАРКУНАНДАЛАРГА ҚАРШИ КУРАШДА АГРОТЕХНИК ТАДБИРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Аҳмедов Салоҳиддин Исмолович, доцент,

Толибев Ойбек Мирзабобевич, докторант,

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети,

Умурзаков Элмурод Умурзакович, қ.х.ф.д., профессор,

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети.

Annotation. To the article data are driven influence of ploughing, mineral fertilizers, chart and landing terms, cleaning up and tipping on the amount of tobacco thrips and peachy plant louse.

Keywords: are a tobacco thrips, peachy plant louse, ploughing, fertilizers, chart and terms, watering, cleaning up, tipping.

Кириш. Сўрувчи зараркунандалар республикаимиз тамаки экин майдонларида жуда ҳам кенг тарқалган бўлиб, экинни ўсиши, ривожланиши ва маҳсулдорлигига жиддий салбий таъсир кўрсатувчи ҳашаротлардир [1,2,3,4]. Ушбу зараркунандалар тамакидан ташқари, гўза, бодринг, қовоқдош экинлар, картошка, пиёз ва бошқа экинларни ҳам кучли зарарлайди. Ўзбекистон тамакичилик ҳудудларида сўрувчи зараркунандаларга, хусусан тамаки трипси (*Thrips tabaci* Lind) ва шафтоли битига (*Myzodes persicae* Sulz) агротехник жараёнларни таъсири ва улар миқдорини бошқаришдаги аҳамияти етарлича ўрганилмаган [5,6,7].

Тадқиқот услубияти. Дала тажрибалари мобайнида Самарқанд вилояти Ургут туманидаги тамакичиликка ихтисослашган Мирзо Улуғбек номли, О. Узоқов номли, Қ. Раҳимов номли, Навоий номли, «Деҳқонобод» ва «Тароқли» агрофирмалари ҳамда УзБАТ қўшма корхонаси илмий-тадқиқот маркази далаларида, лаборатория таҳлиллари эса Самарқанд қишлоқ хўжалиги институти марказлашган лабораториясида ўтказилди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг таҳлили. Алмашлаб экиш. Тамакининг тамаки трипси билан зарарланиш даражаси 3 йиллик бедадан бўшаган тамаки экилган майдонларда 12%, буғдойдан бўшаган тамаки экинида эса 17,8% ни ташкил қилди. Шафтоли бити билан зарарланиш даражаси ҳам бедадан ва буғдойдан бўшаган майдонларга тамаки экилганда мос равишда 14,0 ва 13,7 % қайд қилинди. Тажриба вариантларида энг кўп миқдордаги тамаки трипси ва шафтоли бити билан зарарланган барглар сурункасига 3 йил тамаки экилган майдонда кузатилди. Бунда умумий баргларнинг ўртача зарарланиши тамаки трипси билан 79,7% , шафтоли бити эса 57,8% ни ташкил қилди. Тамакининг тамаки трипси ва шафтоли бити билан зарарланиш даражасини ҳисобга олинган бўлса, тамаки учун энг қулай ўтмишдош экин беда ва буғдой ҳисобланади.

Тамаки кўчатини далага ўтқазиш. Кўчат далага 10-15 апрел кунлари ўтқазилган кўчатларнинг ҳар бирига 1,2 донадан трипс тўғри келган бўлса, 20-25 апрелда далага ўтқазилганида кўчатларнинг ҳар бирида ушбу кўрсаткич 1,8; 30 апрель-5 майда ўтқазилганида эса 2,5; 10-15 май -2,8; 20-25 майда ўтқазилган кўчатларнинг ҳар бирида эса 2,9 донда тамаки трипси тўғри келди. Тамаки кўчати далага қанча кеч ўтқазилса, баргларнинг трипс билан зарарланиш даражаси ҳам шунчалик юқорилиги кузатилди. Тамаки кўчатини далага ўтқазиш схемаси. Кўчатлар 30X7 см схемада жойлаштирилиши назорат вариантыга (50X7 см) нисбатан ўсимликни тамаки трипси билан зарарланган барг сонини 2,6 мартага, шафтоли бити билан зарарланган барг сонини эса 3,8 мартагача кўпайишига

олиб келди, бунда зарарланиш даражаси мос равишда тамаки трипси билан 62,7%, шафтоли бити билан эса 49,4% ни ташкил қилди. Тамаки кўчатлари туп сонининг ошиши сўрувчи зараркунандалар ривожланиши ва ўсимликларни зарарлаши учун қулай шароит яратди.

Тамакини суғориш. Тажрибаларда тамакини ўсув даврида суғориш сони 1 мартадан 3 мартагача кўпайтирилганда баргларнинг трипс билан зарарланиши кескин камайганлиги ва шафтоли бити билан зарарланиш эса ошганлиги аниқланди. Тамаки кўчати далага ўтқазилганидан кейин 55 кун ўтгач, тамаки трипси билан юқори зарарланиш умуман суғорилмаган вариантда бир тупдаги зарарланган барглар сони 17,9 донда кузатилди. Энг паст зарарланиш эса тамаки 3 марта суғорилганда қайд қилинди (6,3 донда барглар 1 туп тамакида). Тамакининг шафтоли бити билан зарарланиш даражасининг энг юқори кўрсаткичи (ўртача 12,8 донда барг зарарланган ва зарарланиш даражаси 41,9%) экин 3 марта суғорилганда эътироф этилди. Аксинча, экинни суғориш сони камайганда унинг шафтоли бити билан зарарланиш даражаси шунча камайди.

Тупроққа ишлов бериш. Тупроқни ағдариб 22 см чуқурликда ҳайдашда тамаки трипси ва шафтоли билан зарарланган барглар сони мос равишда ўртача 14,8 донда ва 2,8 донда экин умумий баргларнинг 55,8% ва 10,6% ни ташкил қилган бўлса, 30 см чуқурликда шудгор қилинганда эса бу кўрсаткич ўртача мос равишда 8,2 ва 1,9 донда, экин зарарланиш даражаси мос равишда 27,5% ва 6,4% га тенг бўлди. Бундан кўриниб турибдики, ерни чуқур ҳайдаш маълум даражада экинни сўрувчи зараркунандалар билан зарарланиш даражасини камайтиради.

Тупроқни юзаки 10-15 см ҳайдаш эса сўрувчи зараркунандалар билан зарарланишни бирмунча кучайтиради. Тупроқ чуқурлиги 15 см қилиб ҳайдалганда трипс билан зарарланган барглар миқдори назорат вариантга нисбатан 10,7 % га ошди, бунда тамаки ҳосилдорлиги 19 % га ва хом ашё сифати эса 33,6 % га камайиб кетганлиги аниқланди.

Минерал ўғитлаш. Азот ва фосфор миқдорини гектарига 10 кг дан 50 кг гача оширилиши шафтоли бити билан зарарланиш даражасини 14,5% дан 43,8% гача оширганлиги тажриба натижаларида қайд этилди. Шафтоли битини ривожланиши ва минерал ўғитларнинг меъёри ўртасида пропорционал боғланиш мавжудлиги аниқланди. Тамакининг Измир навини ўғитлаш меъёрини соф ҳолда гектарига $N_{30}P_{30}K_{15}$ берилиши трипс билан зарарланиш даражасини маълум миқдорда камайтиради.

Тамаки баргларини узиш технологиясининг ўсимликни трипс билан зарарланиш даражасига таъсири. Тажриба

натижаларидан маълум бўлдики, трипс билан зарарланган майдонлардаги тамаки барглари эрта муддатларда, яъни барглари техник пишган ва техник пишмасдан узиб олиш пайда қолган барглари трипс билан зарарланишини назорат вариантыга таққослаганимизда 40,0% ва 71,2% га камайтирилганлиги қайд қилинди. Барглари 1 ва 2 узувлари биргаликда узиб олинганда бу кўрсаткич 90,4% ни ташкил қилди. Тамаки трипсига қарши ушбу механик усулни қўллаш оддий бўлиб, ортиқча харажат талаб қилмайди. Шу билан бирга, зараркунандага қарши самарали усул бўлиб ҳисобланади.

Тамаки тўпгулини узиш (чилпиш). Ўсимлик тўпгулини узиш барглари шафтоли бити билан зарарланиш даражаси кўрсаткичига таъсир кўрсатди. Тўпгул узилмаган вариантда шафтоли бити билан зарарланиш даражаси ўртача 57,3% бўлса, фақат тўпгул узилганда ўртача 28,4%, тўпгул билан

бирга унга бириккан 3-4 дона барг узиб олиганда эса бу кўрсаткич 8,5% ни ташкил қилди. Бундан кўриниб турибдики, тамаки тўпгулини чилпиш шафтоли битига қарши самарали механик усуллардан ҳисобланади.

Хулосалар ва тавсиялар. Сўрувчи зараркунандаларга қарши қуйидаги агротехник кураш усуллари қўллаш тавсия этилади: тамакини алмашлаб экишда бугдой ва бедадан кейин жойлаштириш; кузда тупроқни 30 см ағдариб шудгорлаш; кўчатни далага эрта муддатларда ўтказиш; далага кўчат ўтказиш қалинлигини (гектарига 250-300 минг дона) оширмаслик; тамакини нав агротехикасига риоя қилган ҳолда суғориш; минерал ўғитларни меъёрида бериш (Измир нави учун $N_{10}P_{10}K_{5}$); тамакини биринчи ва иккинчи узув барглари бирлаштириб, эрта муддатда узиб олиш; тамаки тўпгулини 3-4 дона тепа барглари билан чилпиш.

АДАБИЁТЛАР:

1. Киселева С. П. Интегрированная система мер борьбы с болезнями и вредителями табака. //Сб. научных трудов ВНИИТМ, Краснодар, 1988, вып. 175, С. 44-49.
2. Лысенко А. Е. Современное состояние табачной отрасли и усиление её научного обеспечения в Российской Федерации и странах СНГ: //Матер. Международ. науч.- прак. конф. ГНУ ВНИИТТИ (Всероссийский НИИ табака и табачных изделий). -Краснодар, 2000. -с. 133-135.
3. Новожилов К. В. Некоторые направления экологизации защиты растений. //Ж.Защита и карантин растений. 2003. №8, С. 14-17.
4. Хўжаев Ш. Т. Энтомология, қишлоқ хўжалик экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари. //Тошкент, 2010. 355 б.
5. Кимсанбоев Ҳ. Ҳ., Сагдуллаев А. У., Халилов Қ. ва бошқ. Ғалла, пахта, сабзавот, полиз, боғ экинлари зараркунандалари ва касалликларига қарши кураш усуллари.//Тошкент. «Фан», 2007, 127 б.
6. Филиппчук О.Д., Соколов М.С. Экологизированная защита табака// Защита и карантин растений., 1999., № 4., с. 17-18.
7. Ахмедов С.И., Умурзаков Э.У. Влияние сосущих вредителей на урожай и качество табака в Узбекистане.// Ж. Актуальные проблемы современной науки, Москва, 2018 г., № 3(97), с.169-173.

УЎТ: 631.51+631.8+634.66

КОЛОРАДО ҚЎНҒИЗИНИ ФЕНОЛОГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ЧОРАЛАРИ

Мухтабар Бабаханова,
Отабек Сулаймонов,
Дилором Хидоятова,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти.

Аннотация: Мақолада Колорадо қўнғизининг ривожланиш даври, муддатлари ва фойдали ҳаво ҳарорати баъоратлари баён этилган.

Калит сўзлари: қўнғиз, ҳаво ҳарорат, қурт, хашарот, тупроқ, тухум.

Колорадо қўнғизи баргхўр хашарот бўлиб, унинг қуртлари ва қўнғизи итузумсимонлар оиласига кирувчи кўпчилик ўсимликлар билан озиқланади. Картошка ўсимлиги колорадо қўнғизининг энг сеvimли озиқаси ҳисобланади. Бундан ташқари колорадо қўнғизи бақлажон, булғор қалампири, помидор, тамакининг баъзи турлари (мохорка) каби маданий ўсимликларнинг ҳам кушандасидир.

Текширишлардан маълум бўлишича, картошка ўсимлиги бор майдонда помидор ва булғор қалампири ўстирилганда, қўнғиз ва унинг қуртлари бу ўсимликлар билан озиқланмас экан. Зараркунанда картошка ўсимлигини йиғиштириб олинганда шундай хулоса чиқариш мумкинки, итузумгуллар оиласига кирувчи ҳамма ўсимлик ҳам колорадо қўнғизи билан бир хилда зарарланмайди, зарарланиш мезони ҳар

хил бўлади. Тиканли итузум, ширин-аччиқ итузум каби ўсимликларда колорадо қўнғизи яхши ривожланади ва янги авлод беради.

Маълумки, қўнғизлар эрта баҳорда куннинг қуруқ ва иссиқ пайтида 40 метрдан 500 метргача баъзан эса шамол йўналишига тушиб қолганда ундан ҳам кўпроқ масофага учиб ўтиши мумкин.

Колорадо қўнғизининг янги майдонларига тарқалишини олдини олиш учун экин майдонларида ёз мобайнида уч марта ёппасига текшириш ўтказиш керак. Бу текширишлар қуйидаги муддатларда ўтказилиши талаб этилади:

1. Картошка ниҳоллари ёппасига униб чиққанда.

2. Биринчи текширишдан 20 кун ўтгач.

3. Биринчи авлод қўнғизи тупроқдан ёппасига чиқаётган